

Потенціал предметів громадянсько-історичної та мовно-літературної галузей щодо формування громадянських і соціальних компетентностей

Майнаєв Фарідун Якубджонович¹, Рибалко Людмила Сергіївна²

Опубліковано	Секція	УДК
27.09.2024	Освіта/Педагогіка	37.091.4(477):37.013.42

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13842934>

Анотація. Розглянуто потенціал предметів громадянсько-історичної та мовно-літературної галузі щодо формування громадянських і соціальних компетентностей учнів основної школи закладів загальної середньої освіти. Зазначено, що повноцінний розвиток громадянських і соціальних компетентностей потребує комплексного підходу, який полягає в забезпеченні єдності та узгодженості методів і прийомів впливу на вихованців, створенні на уроках проблемних ситуацій і залученні учнів до їх вирішення з урахуванням специфіки певного шкільного предмета. Здійснено порівняльний аналіз компетентнісного потенціалу предметів громадянсько-історичної та мовно-літературної галузей. Наведено приклади компетентнісно-орієнтованих завдань. Резюмовано, що предмети громадянсько-історичної та мовно-літературної освітніх галузей є потужними інструментами розвитку особистості, формування в неї життєвих умінь і навичок.

Ключові слова: Державний стандарт базової середньої освіти, знання, уміння, ставлення, компетентнісно-орієнтовані завдання.

The potential of civic-historical and linguistic-literary subjects for the formation of civic and social competences

Annotation. In the article, the author examines the potential of civic-historical and linguistic-literary subjects in the formation of civic and social competences of elementary school students in general secondary schools. It is emphasized that achieving the national education goal - the formation of an individual, a patriot, an innovator - is directly related to the formation of civic and social competences. It is noted that fully developing these competences requires a comprehensive approach, which involves ensuring consistency in methods and techniques, creating problem-solving situations in lessons, and involving students in addressing them, while taking into account the specific nature of each school subject. A

¹ кандидат педагогічних наук, докторант кафедри освітології й інноваційної педагогіки, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5280-177X>

² доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри освітології та інноваційної педагогіки, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1262-8551>

comparative analysis of the competence potential of civic-historical and linguistic-literary subjects is conducted, highlighting common skills and attitudes related to civic and social competences. Examples of competency-oriented tasks involving interdisciplinary integration from foreign literature, history, Ukrainian language, and Ukrainian literature for students of 5-6 grades of general secondary schools are provided. The article concludes that the subjects of the civic-historical and literary educational fields are powerful tools for the development of the personality, the formation of vital abilities and skills, including civic and social competences, among which the awareness of oneself as a citizen of one's country; understanding of one's own responsibility to oneself, to the community, to the state; understanding one's rights and responsibilities; perception of human life as the highest value; the ability to express one's opinion in a reasoned manner, to communicate constructively with others, taking into account their cultural and personal differences; the ability to critically evaluate information and resist manipulation; the ability to cooperate with others to achieve a common goal and find solutions to avoid or resolve conflict situations or contradictions.

Keywords: State standard of basic secondary education, knowledge, skills, attitude, competence-oriented tasks.

Вступ

Метою української освіти є формування особистості, патріота, інноватора, тобто «тих, хто поведе українську економіку вперед у XXI столітті» [1, 6].

Відповідно до енциклопедії сучасної України, особистість – це індивід як член суспільства, що сформований під впливом соціалізації, здатний до регулювання життя, виконання соціальних ролей, розроблення власної стратегії актуалізації цілей у життєвій перспективі [2]. Отже, особистість, її життєва позиція формуються під впливом певного соціального середовища та відповідних йому соціальних умов, і соціальна роль людини буде значною мірою визначатися рівнем сформованості в неї громадянських і соціальних компетентностей.

Патріот – людина, якій притаманне почуття любові до своєї батьківщині, відповідальності за неї, готовність заради неї жертвувати власними інтересами. Тож, це особистість, яка керується певними громадянськими, моральними й соціальними принципами.

Інноватор – той, хто генерує нові, прогресивні ідеї в будь-яку сферу людської діяльності, але для успішного її здійснення необхідні добре розвинені навички соціальної взаємодії: конструктивне спілкування, керування власними емоціями, командна робота. Водночас саме громадянські компетентності допомагають людині-інноватору розуміти потреби своєї громади, своєї держави й орієнтуватися на соціальні виклики.

Отже, реалізація мети вітчизняної освіти безпосередньо пов'язана з формуванням громадянських і соціальних компетентностей. Саме тому ці ключові компетентності, шляхи їх формування й розвитку є об'єктом активного обговорення й пошуку в науковій педагогічній спільноті. Так різні аспекти формування громадянських і соціальних компетентностей учнів основної та старшої школи досліджували В. Байдик, О. Буряк, О. Кичик, Л. Паніна, О. Пометун, Т. Ремех та ін. Автори наголошують на пріоритетності громадянських і соціальних компетентностей, оскільки їх несформованість «унеможлиблює ефективну комунікацію, гнучке реагування людини на зміни, її адаптування до ситуації, вплив на власне життя, відповідність вимогам соціуму, вияв громадянської позиції та активності» [3, 113; 4, 36], фокусують на відповідності формування цих життєво необхідних компетентностей відгуку на соціальне замовлення щодо підготовки учнівської молоді до участі в громадському та суспільному житті [5, 28], резюмують, що розвиток громадянської та соціальної компетентностей є

багатогранним і складним процесом, який можна реалізувати через громадянську освіту та урізноманітнення методів навчання [6, 33].

У низці теоретико-методичних розвідок порушено питання формування громадянських і соціальних компетентностей під час навчання шкільних предметів з урахуванням їх специфіки, зокрема історії (О. Гончарова, Т. Мацейків), української та зарубіжної літератури (О. Боярчук, Н. Герасим, М. Рафальська, О. Худенко), української мови (В. Новосьолова, Л. Попова, С. Толочко) тощо. Автори акцентують на методах і прийомах, застосування яких є доречними й ефективними для відповідних шкільних предметів.

Привертає увагу практичний посібник, що містить 80 вправ для формування громадянської та соціальної компетентностей при навчанні різних шкільних предметів учнів 5-9 класів [7]. У доробку авторами (М. Рафальська, О. Боярчук, Н. Герасим, І. Довженко, Р. Євтушенко, Н. Кідалова, С. Королюк, Т. Мелещенко, Л. Микитюк, І. Сабор, О. Стьожка) наведені приклади вправ до уроків англійської мови, біології, географії, зарубіжної літератури, історії, математики, природознавства, трудового навчання, української мови, української літератури, фізики, фізичної культури. До опису кожної вправи додано тему, якій відповідає запропоноване завдання, мету її застосування та коментар щодо попередніх знань учнів. Виконання вправ переважно орієнтоване на роботу в групах, допомагає формувати у вихованців знання з громадянської освіти, аналітичне та критичне мислення учнів, їх навички конструктивної взаємодії, емпатію, ціннісне ставлення до гідності та прав людини, рівності та справедливості як ознак демократичного суспільства, громадянську свідомість і відповідальність.

Безперечно, усі шкільні предмети мають потенціал для формування громадянських і соціальних компетентностей, на що націлюють чинні навчальні програми для 8-9 класів та враховують модельні навчальні програми для 5-7 класів закладів загальної середньої освіти. І не є коректним у цьому питанні надати пріоритетність якомусь одному шкільному предмету чи групі предметів, оскільки повноцінний розвиток громадянських і соціальних компетентностей потребує комплексного підходу – забезпечення єдності та узгодженості методів і прийомів впливу на вихованців, створення проблемних ситуацій і залучення учнів до їх вирішення з урахуванням особливостей певного шкільного предмета.

Мета нашої статті – розглянути потенціал саме предметів громадянсько-історичної та мовно-літературної галузей щодо формування громадянських і соціальних компетентностей учнів закладів загальної середньої освіти.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

Проаналізувати нормативно-правові документи, у яких окреслені зміст громадянських і соціальних компетентностей.

Ураховуючи потенціал предметів громадянсько-історичної та мовно-літературної освітніх галузей щодо формування громадянських і соціальних компетентностей, розробити приклади компетентнісно-орієнтованих завдань.

Нами використані теоретичні методи аналізу науково-педагогічної й методичної літератури, нормативних документів стосовно досліджуваного питання.

Результати

Компетентнісний потенціал мовно-літературної галузі презентований у додатку 1 Державного стандарту базової середньої освіти (2020), громадянської та історичної галузі – у додатку 17, при чому групи громадянських і соціальних компетентностей розподілені. Їх порівняльний аналіз сприяв виявленню спільних (близьких за змістом) для обох освітніх галузей умінь і ставлень із групи громадянських і соціальних компетентностей [8], які ми узагальнили в таблиці 1.

Таблиця 1

**Компетентнісний потенціал
мовно-літературної та громадянської й історичної освітніх галузей**

Громадянські та соціальні компетентності (за Державним стандартом базової середньої освіти, 2020)	
Уміння	Ставлення
<ul style="list-style-type: none"> - аргументовано та грамотно обстоювати свою громадянську позицію; - уникати дискримінування інших осіб у своїх висловлюваннях та діях (мови ворожнечі, негативних стереотипів й узагальнень); - критично оцінювати інформацію; - конструктивно спілкуватися з іншими в різних соціальних середовищах; - працювати в групі, досягати порозуміння та налагоджувати співпрацю з іншими 	<ul style="list-style-type: none"> - сприймання громадянських цінностей / усвідомлення себе громадянином; - утвердження права на власну думку; - визнання цінності іншої особи та повага до її приватності; - готовність до налагодження контактів з іншими особами / толерантність і готовність до взаємовигідного розв'язання соціально-політичних суперечностей; - відкритість до культурного різноманіття / повага до законів і традицій, досвіду інших народів, релігій та культур

Виявлені спільні, близькі за змістом уміння та ставлення підтверджують думку, що такі шкільні предмети як англійська (іноземна) мова, історія, зарубіжна література, українська мова, українська література, по-перше, взаємодоповнюють один одного, створюючи синергію знань й умінь здобувача загальної середньої освіти. Наприклад, аналізуючи тексти, що висвітлюють історичні події (явища, процеси), вихованці розвивають своє критичне мислення, навчаються аналізувати інформацію, відокремлювати головну інформацію від другорядної, робити висновки й узагальнення. Ці ж уміння, власне, формуються в них і під час роботи з текстами художніх творів на уроках зарубіжної й української літератур. Робота з текстом є також невід'ємною складовою сучасного уроку мови – іноземної чи української. Учні не лише працюють з лексичним матеріалом, але й аналізують прочитану інформацію, відповідають на запитання (уточнювальні, доповнювальні, проблемні) та навчаються їх формулювати, надають критичну оцінку прочитаного.

По-друге, спільні, близькі за змістом уміння та ставлення сприяють спрямуванню освітнього процесу на комплексний розвиток здобувачів загальної середньої освіти, що забезпечує не лише здобуття ними знань з окремих предметів, але й формування ціннісних орієнтувань, уміння конструктивно спілкуватися, ефективно співпрацювати, вирішувати проблеми тощо.

По-третє, виявлені спільні / близькі за змістом компоненти групі громадянських і соціальних компетентностей є основою для розроблення компетентнісно-орієнтованих завдань, які інтегрують знання з різних галузей і передбачають не механічне запам'ятовування фактів учнями, а практичне застосування своїх знань і вмінь для розв'язання проблем. Наведемо приклади компетентнісно-орієнтованих завдань для учнів 6 класу закладів загальної середньої освіти.

Українська мова. Тема: Краса звучання української мови (за модельною навчальною програмою «Українська мова. 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти (2021), автори – Н. Голуб, О. Горошкіна).

Описані нижче завдання передбачають групову роботу.

Завдання 1. Прочитайте уривки творів.

1. *Рідна мова в рідній школі!* (Олександр Олесь) 2. *Плакайте мову.* (М. Рильський).
3. *Мова – то серце народу: гине мова – гине народ* (Іван Огієнко).

Побудуйте їх графічну схему (за принципом гри «Морський бій»):

- приголосні: р – А1, Б1; д – А3, Б1; н – А4, Б1; ..., тобто перший показник відповідає порядку звука в слові;
- голосні: і – А2, Б2; а – А5, Б2; ..., тобто перший показник відповідає порядку звука в слові.

Графічна схема одного з уривків представлена на рис. 1.

Рис. 1. Графічна схема уривку поетичного твору

Зверніть увагу, як чергуються в уривку приголосні та голосні звуки. Подумайте, чи залежить чергування голосних і приголосних від того, яка це мова – віршована чи прозова. Свої спостереження запишіть у таблицю.

Завдання 2. Прочитайте уривок вірша, схованого на пелюстках квітки. Розфарбуйте квітку, добираючи колір її пелюсток так: буква позначає дзвінкий приголосний – синій колір; глухий – жовтий колір; голосний – блакитний колір (рис. 2).

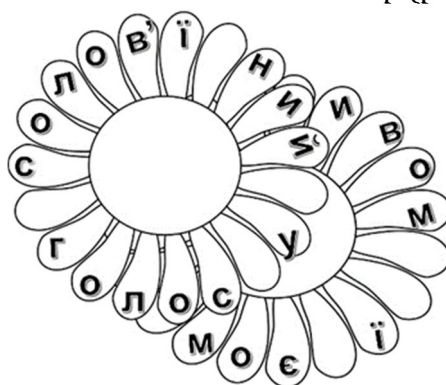

Рис. 2. Шаблон для аналізу звуків

Які звуки – голосні чи приголосні, дзвінкі чи глухі – переважають? Свої спостереження запишіть у таблицю. Зробіть висновок щодо того, як досягається милозвучність української мови.

Завдання 3 спонукає учнів до роздумів над своїми мовними обов'язками. Учитель може запропонувати учням для виконання один із варіантів.

Завдання 3.А. Прочитайте вірш М. Рильського «Мова» («Як парость виноградної лози...»), 1956. Опираючись на текст цього поетичного твору, сформулюйте мовні обов'язки учня. Презентуйте їх у вигляді плаката /колажу.

Завдання 3.Б. Прочитайте статтю 10 Конституції України. Сформулюйте мовні обов'язки громадянина України. Презентуйте свої висновки у форматі плаката / колажу.

Українська література. Тема: Ірина Жиленко «Підкова». Розповідь про письменницю, автобіографізм її поезії. Мрії ліричної героїні про здійснення бажань (за модельною навчальною програмою «Українська література. 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти (2023), автори – Т. Яценко, В. Пахаренко, О. Слижук, І. Тригуб, Т. Качак та ін.

Описані нижче завдання передбачають роботу в парах.

Завдання 1. Прочитайте вірш І. Жиленко «Підкова». Визначте, як змінювався емоційний стан дівчинки від миті знаходження підкови до прийняття рішення її повернути. За бажанням проілюструйте відповіді емодзі. Свої висновки запишіть у таблицю (табл. 2).

Таблиця 2

Емоції та почуття героїні вірша І. Жиленко «Підкова»

«А я знайшла. Сказала їй: – Світи / тут, на вікні. Щоб все мені збулося!»	«...зачарувала їх моя підкова».	«Хоч трішки і шкода, / вже так і будь – віддам підкову Діду».
захват, радість, щастя, почуття незвичайного, хвилювання, ейфорія	задоволення, піднесення, гордість, безтурботність	смуток, відповідальність, ентузіазм, шляхетність

Завдання 2. Прочитайте.

Назар зайшов до класу. Однокласників ще не було. На полиці під однією з парт він помітив смартфон, та ще який! Саме про цю модель він мріяв. У клас зазирнула розгублена дівчина та ...

Продовжіть цю історію. Використовуючи онлайн-сервіс StoryboardThat, створіть за її мотивами комікс.

Чим ця ситуація подібна до ситуації, описаної у вірші І. Жиленко, а чим різниться?

Зарубіжна література. Езоп «Лисиця і виноград» (за модельною навчальною програмою «Зарубіжна література. 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти (2023), автор – Є. Волощук).

Завдання 1. Прочитайте заголовок у стрічці новин: «Споживачі масово відмовляються від винограду через його низьку якість».

Зробіть припущення щодо змісту статті.

Прочитайте статтю та порівняйте свої припущення з її змістом.

Споживачі масово відмовляються від винограду через його низьку якість. Про це на своїй сторінці у Facebook повідомив відомий правдолюбець й інтелектуал Езоп: «Молода Лисиця побачила, що з виноградної лози звисають грона, і захотіла дістати їх, але не змогла. Відходячи, сказала сама до себе:

- Вони кислі!

Так і в людей буває. Коли хто неспроможний досягти чогось, посилається на обставини» [9].

Зробіть висновок, чи відповідає заголовок змісту новини. Прокоментуйте, чому насправді Лисиця відмовилася від ласування виноградом. Подумайте, чому окремі медіа вдаються до подібного? Сформулюйте й напишіть п'ять порад, як не спійматися на інформаційний гачок.

Завдання 2. Прочитайте описи реакції учнів на домашнє завдання із зарубіжної літератури – підготувати презентацію. Установіть відповідність між описом та його коментуванням (табл. 3).

Таблиця 3

Завдання на встановлення відповідності

Реакція учнів		Коментар	
А	А де це мені в житті знадобиться?	приховування небажання виконувати завдання за зайнятістю	1
Б	Можна це завдання виконати вдвох?	прагнення виконати завдання якнайкраще	2
В	Поставите 12 балів?	бажання не виконувати зайву роботу	3
Г	Скільки слайдів потрібно зробити?	уміння співпрацювати; прагнення виконати завдання якнайкраще при менших витратах часу	4
Д	У мене й так багато справ.	виправдовування небажання або невміння виконувати завдання	5
Є	Не буду робити, бо це не цікаво.	зацікавленість не в результаті, а в його оцінці	6
Ж	Які вимоги до презентації?	пошук причин не виконувати завдання	7

Ключ: А-7, Б-4, В-6, Г-3, Д-1, Є-5, Ж-2.

Зробіть припущення, хто з учнів обов'язково виконає завдання, а хто – ні? Чому це може бути лише припущення? Чия поведінка нагадує поведінку героїні байки Езопа «Лисиця і виноград»? Свою думку обґрунтуйте.

Досліджуємо історію і суспільство. Тема: Як співіснують людина і природа від минулого до тепер (за модельною навчальною програмою «Досліджуємо історію і суспільство. 5-6 класи (інтегрований курс)» для закладів загальної середньої освіти (2021), автори – О. Пометун, Т. Ремех, Ю. Малієнко, П. Мороз).

Завдання передбачають групову форму роботи.

Завдання 1. Прочитайте інформацію.

Перероблення паперових відходів допомагає вирішенню проблем обмеженості сміттєзвалищ і забруднення повітря продуктами згоряння. Водночас 60 кг зібраної макулатури врятує одне дерево. Однак чи будь-який папір придатний для вторинного перероблення? Виявляється, що ні. Так обгортки від цукерок не можуть уважатися макулатурою. Проте період їх розкладу триває від 2 до 100 років (залежно від того, із вони виготовлені). Отже, обгортки наших улюблених смаколиків не такі вже й безпечні.

2. Подумайте, як можна використати обгортки від цукерок. Свою пропозицію оформіть у вигляді проекту.

Завдання 2. Знайдіть інформацію щодо використання вторинної сировини для виготовлення паперу в давні часи. Підготуйте за результатами свого пошуку виступ із презентацію.

Запропоновані компетентнісно-орієнтовані завдання сприяють формуванню таких груп громадянської та соціальної компетентностей, як:

- ціннісне ставлення до української мови (дослідження особливостей рідної мови сприяє усвідомленню учнями її унікальності та краси, розумінню вихованцями своїх мовних обов'язків, прищепленню поваги до української мови як державної) – українська мова;
- усвідомлення права кожної людини на щастя, відповідальність за свої вчинки перед собою та іншими, відмова від нечесних практик у будь-яких проявах, визнання цінності іншої особи та повага до її приватності, уміння виявляти в

художніх текстах соціально важливий зміст та робити висновки, уміння керувати власними емоціями – українська література;

- уміння критично оцінювати інформацію, виявляти маніпулятивні техніки впливу та протистояти ним, зосереджуватися на пошуку додання труднощів, а не на виправдовуванні неможливості їх подолати, приймати рішення – зарубіжна література;
- соціальна згуртованість задля сталого розвитку, відповідальність за навколишнє середовище, уміння виявляти в публіцистичних текстах соціально важливий зміст та визначати в ньому проблеми – досліджуємо історію і суспільство;
- уміння аргументовано висловлювати власну думку, використовувати ефективні комунікативні стратегії для співпраці в групі, застосовувати набуті знання й досвід – українська мова, українська література, зарубіжна література, досліджуємо історію і суспільство.

Утім, формування громадянських і соціальних компетентностей не відбувається ізольовано. Як наочно ілюструють наведені приклади компетентнісно-орієнтованих завдань, учні, працюючи над їх виконанням, формують ставлення й набувають умінь з груп інших ключових компетентностей, а саме: розв'язування нестандартних завдань засобами української мови, перетворення інформації з текстової в графічну, висування власних гіпотез та ідей стосовно суспільно значущих проблем, використання комунікативних стратегій для реалізації екологічних проєктів, використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій для навчання тощо.

Висновки

Предмети громадянсько-історичної та мовно-літературної освітніх галузей є потужними інструментами розвитку особистості, формування в неї життєво необхідних умінь і навичок, у тому числі громадянських і соціальних компетентностей, серед яких усвідомлення себе громадянином своєї країни; розуміння власної відповідальності перед собою, перед громадою, перед державою; розуміння своїх прав та обов'язків; сприймання людського життя як найвищої цінності; уміння аргументовано висловлювати свою думку, конструктивно спілкуватися з іншими, ураховуючи їх культурні й особистісні відмінності; уміння критично сприймати інформацію та протистояти маніпулятивним впливам; уміння співпрацювати з іншими задля досягнення спільної цілі та знаходити рішення для уникнення конфліктних ситуацій чи суперечностей або залагодження їх.

Список використаних джерел

1. Концептуальні засади реформування середньої школи «Нова українська школа». *Міністерство освіти і науки*: офіц. сайт. 2016. 36 с. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення : 25.08.2024).
2. Особистість. *Енциклопедія сучасної України*. URL : <https://esu.com.ua/article-74521> (дата звернення : 25.08.2024).
3. Ремех Т. О. Розвиток громадянської та соціальної компетентностей учнів як завдання Нової української школи. *Історія та філософія освіти в незалежній Україні: здобутки і стратегії* : зб. наук. тез Всеук. наук.-пр. конф. з міжн. уч. (Київ, 20 травн., 2020). 2020. С. 111–113.
4. Ремех Т. О. Суть і структура громадянської компетентності учня Нової української школи. *Український педагогічний журнал*. 2018. № 2. С. 34–41.
5. Кичик О., Байдик В., Буряк О. Формування громадянської та соціальної компетентностей у шкільній освіті: інструментарій педагога. *Освіта та педагогічна наука*. 2022. № 2(180). С. 27–36.

6. Паніна Л. А. Формування громадянської і соціальної компетентності здобувачів освіти як ключової компетентності нової української школи. *Інноваційна педагогіка*. 2022. Вип. 52. Т. 2. С. 29–33.
7. Громадянська відповідальність. 80 вправ для формування громадянської та соціальної компетентностей під час вивчення різних шкільних предметів. 5– 9: посібн. для вчителя / М. Рафальська та ін. 2017. Київ. 136 с.
8. Державний стандарт базової середньої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 р. № 898. *Освіта.UA*. URL : https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/76886/ (дата звернення : 12.05.2023).
9. Езоп. Лисиця і виноград. *Бібліотека української літератури*. URL : <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=1296> (дата звернення : 30.08.2024).